

ความพยายามของเจ้านายไทยในการลงทุนทาง เศรษฐกิจ : ศึกษาเฉพาะกรณี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม

นับตั้งแต่หลังสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. ๒๓๙๘ เป็นต้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ อุตสาหกรรมและกิจการหลายชนิดได้บังเกิดขึ้นในประเทศ ทำให้มีผู้ลงทุนกันมาก กิจการที่เด่น ๆ ในช่วงเวลาดังกล่าว เช่น โรงสี โรงเลื่อย รถราง รถไฟ การเล่นที่ดิน เป็นต้น กิจการเหล่านี้รัฐบาลได้เปิดโอกาสให้เอกชนลงทุน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเอกชนที่เป็นคนไทย

การลงทุนของเอกชนในกิจการต่าง ๆ ดังได้กล่าวมา ย่อมต้องมีทั้งกำไรและขาดทุน การได้กำไรแสดงถึงความสามารถของเจ้าของ การขาดทุนก็แสดงถึงการขาดประสิทธิภาพของเจ้าของเช่นกัน ในประวัติศาสตร์ไทยนับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๗๕) ปรากฏว่ามีเจ้านายหลายพระองค์ และขุนนางมากมายที่เล็งเห็นโอกาสที่จะได้รายได้จากกิจการใหม่ ๆ ซึ่งจะช่วยให้ทุนทรัพย์สมบัติของตนเองให้มากขึ้น ดังนั้นจึงมีผู้ทุนรอนมากมายมาลงทุนในกิจการต่าง ๆ นี้ นอกจากมีทุนรอนแล้วกลุ่มคนพวกนี้ยังมีตำแหน่งหน้าที่ทางราชการซึ่งจะเป็นประโยชน์ให้กับการค้าของตนได้ แต่ที่ปรากฏโดยทั่วไปผู้ลงทุนชาวไทยมักไม่ค่อยประสบผลสำเร็จนัก พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงเป็นตัวอย่างที่เด่นชัดที่จะใช้อธิบายปรากฏการณ์ลักษณะดังกล่าวได้อย่างดี

ในบทความนี้เห็นความสำคัญของบทบาทของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ จึงปรารถนาจะพิจารณาพระองค์เป็นกรณีพิเศษ เพื่อประโยชน์แห่งวิชาการ ในการเป็นแนวทางที่จะศึกษาถึงสาเหตุว่าทำไม เจ้านายและขุนนางไทย ผู้พร้อมทั้งทุนทรัพย์และพร้อมด้วยตำแหน่งหน้าที่ทางราชการหรือพึงพิงระบอบราชการซึ่งเป็นประโยชน์ กลับไม่ประสบผลสำเร็จ (คนจีน

กลับเข้ามาสืบบทบาทแทน) โดยทั่วไปกรมพระนราธิปฯ ทรงมีชื่อเสียงมากในการประพันธ์และการละคร แต่บทความนี้จะได้พิจารณาพระองค์ท่านเฉพาะในด้านการลงทุนและการค้าขายของพระองค์ท่านเท่านั้น เพราะพระองค์ทรงรับราชการเพียงระยะสั้น ทรงใช้พระชนม์ชีพส่วนใหญ่ในกิจการค้าขายและการลงทุน ในเรื่องดังกล่าวนี้ยังมีผู้ศึกษาอย่างเป็นเรื่องเป็นราวในหลายด้านมาก่อน บทความนี้จะเสนอเรื่องราวและบทบาทของกรมพระนราธิปฯ ตั้งแต่ทรงรับราชการที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ จนทรงออกจากราชการและทรงหันมาประกอบกิจการการค้า และผลจากการค้าเหล่านี้ทำให้พระองค์ทรงเป็นตัวอย่างของการศึกษาเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี

บทความนี้เป็นเพียงแต่การรวบรวมข้อมูลยังมีได้วิเคราะห์ให้ลึกลงไป งานชิ้นต่อไปน่าจะจะได้พิจารณาถึงบทบาทของพระองค์ท่านในแง่มุมอื่น ๆ เช่นบทพระนิพนธ์ การละคร และน่าจะนำเอาบทพระนิพนธ์มาพิจารณาดูว่าประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ๆ ในพระชนม์ชีพมีส่วนในบทพระนิพนธ์อย่างไรบ้าง

พระประวัติโดยสังเขป

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ กับเจ้าจอมมารดาเขียน ทรงประสูติเมื่อ วันพุธที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๔ ทรงพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าวรวรณากร (ต้นราชสกุลวรวรณ) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาเป็นพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๔ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้สถาปนาเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์^๑ กรมพระนราธิปฯ สิ้นพระชนม์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ รวมพระชนมายุได้ ๗๐ พรรษา

๑. เป็นที่น่าสนใจกว่าตำแหน่งทรงกรมของกรมพระนราธิปฯ มิได้เลื่อนขึ้นเลยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงโปรดพระองค์ท่าน แต่เมื่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๖๔ ตำแหน่งทรงกรมของพระองค์ท่านสูงขึ้นจาก “กรมหมื่น” เป็น “กรมพระ” ซึ่งได้ข้ามตำแหน่งทรงกรม “กรมขุน” และ “กรมหลวง” ถึง ๒ ขั้น ทั้งนี้เป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดท่านมาก เพราะในขณะนั้นพระธิดาของพระองค์เป็นที่ยกย่องพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี ซึ่งต่อมาทรงถอนหมั้น อีกพระองค์หนึ่งคือพระนางเธอลักษมีลาวัณ ซึ่งได้รับการสถาปนาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ พระนางเธอลักษมีลาวัณทรงเป็นชายาพระองค์หนึ่งของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในบทความนี้ก่อน พ.ศ. ๒๔๖๔ ตำแหน่งทรงกรมของกรมพระนราธิปฯ จะเป็น “กรมหมื่น” หลังจาก พ.ศ. ๒๔๖๔ ตำแหน่งทรงกรมจะเป็น “กรมพระ”

ร่องเสนาบตีพระคลังมหาสมบัติ พ.ศ. ๒๔๒๕-๒๔๓๕ : ที่มาของทุนส่วนหนึ่ง

กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ก็เป็นดังเช่นเจ้านายพระองค์อื่น ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงโปรดให้ดำรงตำแหน่งสูง ๆ ในทางราชการทั้งนี้คงเนื่องมาจากเหตุผลทางการเมืองในขณะนั้น รวมทั้งการ “ขาดคน” ขาดผู้ซึ่งจะเข้ามาทำให้ระบบราชการดำเนินไปได้ กรมหมื่นนราธิปฯ ทรงปฏิบัติราชการครั้งแรกในหอรัษฎากรพิพัฒน์ (คือกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในเวลาต่อมา) โดยสมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการเป็นผู้ชักนำเข้ามา ด้วยการกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตำแหน่งแรกในหอรัษฎากรพิพัฒน์คือ พนักงานการเงินแผ่นดินซึ่งฝากแบ่งกัต่างประเทศ^๒ ต่อมาได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้นจนได้เป็นร่องเสนาบตีพระคลังมหาสมบัติ กรมหมื่นนราธิปฯ ทรงรับราชการในกระทรวงนี้เป็นเวลา ๖ ปี คือ เริ่มจาก พ.ศ. ๒๔๒๙ จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๕^๓ พระองค์จึงได้กราบถวายบังคมทูลลาออก สาเหตุที่พระองค์กราบถวายบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งร่องเสนาบตีพระคลัง ก็เนื่องมาจากการที่พระองค์ท่านทรงมีข้อพิพาทกับการยกยอกเงินหลวง หรือทรงคอร์รัปชั่นเงินในกระทรวงพระคลังฯ ซึ่งพระองค์ท่านได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเรื่องนี้ว่า

คราวนี้เป็นเวลาทุกข์แสนสาหัสของข้าพระพุทธเจ้าแล้ว ไม่อยากจะกราบบังคมทูลพระกรุณารบกวนใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทในเวลาไม่ทรงพระสำราญแต่ขึ้นนั่งอยู่ไม่ไหว แลข้าจะเป็นข้อขึ้นเคืองใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทไม่มีที่สุด พระราชอาชญาไม่พ้นเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาคำตรง ๆ ที่ออกจากจริงใจ

ข้าพระพุทธเจ้าวางทางประพฤติดัวผิดเพราะเข้าใจเสียว่าไม่ชี้แจงทำการตรง ๆ ไม่จ้อโก่งไม่รับสินบน ไม่ทรยศต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ก็ไม่มีความผิดถึงสาหัส คงทำการได้ตลอด แลเอาไคร่ความยุติธรรมความละเอียดของโลกนี้เป็นประมาณ เมื่อขึ้นขอเสียฉะนี้แล้วก็ทำการบากบั่นไม่คิดแก่บุคคล เอาแต่ราชการเป็นประมาณ ...

๒. ราชบัณฑิตสภา, *เฉลิมพระยศเจ้านาย* (ฉบับมีพระรูป), พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงสงขลานครินทร์ พ.ศ. ๒๔๗๒, หน้า ๒๑๕.

๓. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ (กชช.) ร. ๕ ก. ๓/๑, หนังสือกรมหมื่นนราธิปฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕, วันที่ ๑๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๑, หน้า ๕.

มีเสียงลือกันว่าในคราวตรวจงบประมาณครั้งนี้ เสร็จแล้วพระเจ้าจะ
เป็นอย่างเจ้าพระยาภาณุวงศ์... จนมีผู้มาบอกว่าเจ้านายผู้ใหญ่จะต้อนให้เข้า
พระพุทธรูปให้ออกให้จงได้... บัดนี้เป็นความผิดที่รู้สำนึกใหม่คือบาปชั่วร้ายของ
สรรพากรส่วนหนึ่งในการโกงย่องเหิงยอดแตก ซึ่งมีบาปชั่วไทยมิ ไบสำคัญคู่
สอบต่าง ๆ ยันมาก อาจชำระเอาเท็จจริงแลทำให้เรียบร้อยได้ โดยง่าย ที่จริง
เป็นเพราะกลัวโทษของกรมสรรพากรที่ข้าพระพุทธเจ้าพึ่งทราบ... ข้าพระพุทธ
เจ้าสรุ่ยสรุ่ยจ่ายพระราชทรัพย์ฟุ่มเฟือย ข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้จ่ายนอกงบประมาณ...

ในที่สุดนี้เมื่อมีความผิดที่รู้สำนึกว่าผิดใน ๒ ข้อข้างต้น นอกจากความผิด
เบ็ดเตล็ดแล้วก็ถูกเจ้านายผู้ใหญ่ในที่ประชุมกริ้วกราดปรามาสเสมอซึ่งเป็นเหยื่อ
ของท่านเสนาบดีบางคน ถือว่าใครสับข้าพระพุทธเจ้าเหมือนทำบุญ จนพระ-
ยาสุรศักดิ์มนตรีได้กล่าวขอให้ที่ประชุมคิดที่จะถอดข้าพระพุทธเจ้าในวันที่ ๑๖
(แต่มีได้รายงาน) แต่เป็นพระเดชพระคุณในกรมหลวงเทววงศ์ทรงระงับเสียมิ
ได้ไปถูกษาต่อไป... ข้าพระพุทธเจ้าขอพระบารมีปกเกล้าฯ เป็นที่พึ่งพระราช-
ทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าพระพุทธเจ้ากราบถวายบังคมลาออกจากราชการ
ตำแหน่งรองเสนาบดี เหมือนปล่อยลูกนกกลูกกาให้ข้าพระพุทธเจ้าพ้นทุกข์เกิด... ๔

รัฐบาลได้ตั้งให้ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทววงศ์วโรปการเป็นผู้ดูแลเรื่องนี้ ซึ่งกรม
หลวงเทววงศ์ฯ ทรงเชื่อว่ากรมหมื่นนราธิปทรงยกยอกเงินหลวงจริง ด้วยหลักฐานต่าง ๆ ดังคำกราบ
บังคมทูลของพระองค์ต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ว่า

... จะชู้ทูลเกล้าฯ ถวายเพียงแต่ที่มี ในหนังสือของเธอนี้กับที่จะสอบได้
ง่าย ๆ คือ เรื่องฝิ่นนำ ๒๐ พันทศ ๘ ขึ้นไป แต่ข้างล่างว่างเกินปีนั้นขาดจะไม่
เกินกว่าเจ็ดร้อยชั่งนั้น ในวันที่ ๑๔ มีชดในรายงานเพราะเป็นการถามเอาคำ
มั่นกับเธอว่าสามร้อยชั่งเท่านั้น ผิดเท่านั้นก็ไม่พอเป็นไรแก้ไขหลังลืมนำจำไม่
ได้ แต่นำ ๒๔ บรรทัด ๓ แต่ข้างล่างขึ้นไปในนั้นเธอว่าด้วยเงินภาษีฝิ่นที่พระ
ภักดีประมุขทูลเกล้าฯ ถวายนี้ผิดกับที่เธอประมาณคงได้ถึง ๒๗๙ ชั่ง ประสงค์
ตามเค้าที่หมายว่าพระภักดีประมุขถือว่าต่ำกว่าที่เธอเห็นจะได้... ประมาณอากร

๔. กษ., ร. ๕ ก. ๓/๑, เรื่องเดิม, หน้า ๑-๘.

ฝืนที่เงินได้ในศก ๑๑๒ ของเธอข้างท้ายเรื่องนั้น รวมทั้งสิ้น ๓๕๗๗๙ ชั่ง หัก
ฎีก์จออก ๔,๐๐๐ ชั่ง ยังคงเงิน ๓๑,๗๗๙ ชั่ง พระภักดีประมุข ๓๒,๐๐๐ ชั่ง
ยังคงเกินกว่ากรมรนาประมาณว่าจะได้อยู่ ๒๒๑ ชั่ง...เป็นการตรงกันข้ามที่กรม
นรากราบบังคมทูล... ถ้ากรมรนาารู้สึกว่าทำบาปชั้เท่านี้เงินยังต่ำกว่าพระภักดี
แล้วเธอคงจะเติมประมาณกำไรโรงยาขึ้นลงไปอีกได้ตามชอบใจเธอเป็นแน่ อีก
ประการหนึ่งเงินบาปชั้รายยืมเงินฝืนใช้นั้น มีอีกรายหนึ่งซึ่งไม่ลงมาทูลเกล้าฯ
ถวาย ข้าพระพุทธเจ้าได้ชี้ให้คอมมิตตีเห็นหลายคนเป็นพยานว่าเงินรายเดียวถึง
๕,๕๐๐ ชั่ง ให้ขุนยาวราชยืมไป... ข้าพระพุทธเจ้าจะชี้ที่อยู่ตรงไหนทูลเกล้าฯ
ถวายเมื่อการถึงกรมบังคมทูลพระกรุณาเป็นที่สุดอย่างนี้ ยังเจื่อนจำอำพรางอยู่
แล้วเป็นเหลือถันพันวิสัยที่จะไม่เรียกว่าโกง ข้าพระพุทธเจ้าเห็นแล้วว่าจับยาก
นัก เพราะคนฉลาดเจโกไม่เหมือนคนโง่ ๆ ง่าย ๆ เหนด้วยเกล้าฯ เป็นการร้าย
แรงยิ่ง ยิ่งกว่ากรมภูเรศนัก...๕

จากเหตุการณ์ที่กรมหมื่นนราธิปฯ ได้กราบถวายบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งรองเสนาบดี
พระคลังมหาสมบัติ และได้มีพระบรมราชานุญาตนั้น พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทววงศ์วโรป
การทรงเห็นว่า

การที่จะเปลี่ยนแปลงคลังนี้เหนด้วยเกล้าฯ ว่าชั้วันไปจะลำบากยากใน
การเก็บภาษีที่จะจัดเก็บใหม่เป็นหลวงเองนั้นด้วย แลกรมรนาออกเวลาที่มิเหตุ
ราชการไม่เรียบร้อย (แลข้าพระพุทธเจ้าเชื่อแน่ว่าจ้อโกจริงบ้าง) ไม่ควรเป็น
ทูลลาออก ควรเป็นอย่างเบาที่สุดก็โปรดเกล้าฯ ให้ออกเสีย หนังสือที่กราบ
บังคมทูลนั้นเองก็เป็นการเท็จอำพรางอยู่ในหนังสือนี้เองแล้วด้วย...๖

นอกจากนี้ คำกราบบังคมทูลของกรมหลวงเทววงศ์วโรปการยังได้กล่าวถึงพระนิสสัยและ
การกระทำของกรมหมื่นนราธิปฯ ไว้หลายตอนว่าทรงมีพระนิสสัยไม่น่าจะเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยได้
ดังที่ว่า

๕. กจข., ร. ๕ ก. ๓/๑, หนังสือกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว,
วันที่ ๑๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๑, หน้า ๗๘-๘๐.

๖. กจข., ร. ๕ ก. ๓/๑, หนังสือกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว,
วันที่ ๒๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๑, หน้า ๘๐.

บันดาข้อความที่เธอกราบบังคมทูลพระกรุณาถึงเรื่องเงินต่าง ๆ นั้นข้าพระพุทธเจ้าไม่วางใจเชื่อเลย เพราะเคยเชื่อมาเขตเสียแล้ว...

... ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่เคยเห็นกล้าหาญพูดตลบตลึงหาดีใส่ตัวหาชั่วใส่คนอื่นเลยไปปดสด ๆ ร้อน ๆ ปลอกปลิ้นเหมือนเช่นเธอทำปรากฏครั้งนี้เลย ข้าพเจ้าหลงเชื่อเธอมาช้านานแล้ว เธอทำการฉ้อโกงไม่คิดว่าใครจะไม่รู้ถึงบ้างเลย ... ข้าพระพุทธเจ้าเป็นคนหลังที่สุดที่ได้มาเห็นฤทธิ์กรรมนราพุดหาความดีแต่ร้อน ๆ ... โดยที่สุดการที่กรรมนราประพฤติทุจริตต่าง ๆ ทั้งปวงนี้สมควรที่จะเป็นผู้นำซึ่งไว้วางใจพระราชหฤทัยได้เท่านั้น ข้าพระพุทธเจ้าต้องเห็นว่าไม่ได้เลย ทั้งเสียตายการที่ได้เป็นผู้กราบบังคมทูลพระกรุณาชักนำมาทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ ไม่ได้คิดเห็นว่าจะเป็นถึงเช่นนี้...

จะเห็นได้ว่ากรมหมื่นนราธิปฯ นั้นเป็นที่พิวพันกับการยกยอกเงินหลวง ซึ่งพระองค์ท่านทรงรับผิดชอบพระราชทรัพย์กว่า ๑๒๐,๐๐๐ ชั่ง (๙.๖ ล้านบาท)^๗ จึงน่าจะกล่าวได้ว่าในเวลาที่ทรงรับราชการนั้น กรมหมื่นนราธิปฯ ได้เป็นผู้ปฏิบัติงานที่สามารถและเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ไม่ หลังจากได้กราบถวายบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งดังกล่าวแล้ว พระองค์ทรงประกอบกิจการหลายอย่าง นอกจากเป็นเจ้าของละครแล้ว พระองค์ได้ใช้เวลาส่วนของพระชนม์ชีพประกอบธุรกิจการค้าขายด้วยพระองค์เอง ซึ่งเป็นเวลาที่บ้านเมืองในขณะนั้นเปิดช่องทางให้กับพระองค์และพระองค์มีทุนพร้อมที่จะลงทุน เป็นที่น่าสังเกตว่าทุนที่พระองค์ทรงใช้ในจำนวนมากพอสมควร ทำให้คิดไปได้ว่า ส่วนหนึ่งของเงินทุนของพระองค์ท่านคงได้มาจากการสะสมเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งรองเสนาบดีพระคลังมหาสมบัติ นอกจากทุนที่พระองค์ท่านทรงมีอยู่เอง

กรมหมื่นนราธิปฯ นับได้ว่าเป็นผู้ที่สนใจในกิจการต่าง ๆ มาก ผิดกับเจ้านายพระองค์อื่น ๆ ท่านทรงเป็นเจ้าของที่ดินจำนวนมาก ลงทุนในกิจการโรงสี กิจการรถไฟ เป็นเจ้าของตึกแถวจำนวนมาก ลงทุนในกิจการรถราง ป่าไม้ และเกี่ยวกับที่ดินอีกด้วย สาเหตุที่ทรงสนพระทัย

๗. กจช., ร. ๕ ก. ๓/๑, หนังสือกรมหลวงเทเวศร์วงศ์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วันที่-๑๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๑, หน้า ๗๘.

๘. กจช., ร. ๕ ก. ๓/๑, เรื่องเดิม, หน้า ๘๑-๘๓.

๙. กจช., ร. ๕ ก. ๓/๑, จดหมายเหตุการขึ้น, หน้า ๔๐.

ในกิจการค้าสำคัญ ๆ มากเช่นนี้ก็อาจเนื่องมาจากเหตุที่ทรงต้องออกจากราชการเป็นสาเหตุสำคัญ และเมื่อทรงมีทรัพย์สินเป็นจำนวนมากจึงทำให้พระองค์เป็นเจ้าของกิจการหลายสิ่งได้ ส่วนวิธีดำเนินการนั้นจะได้กล่าวถึงเป็นเรื่อง ๆ ไป ดังนี้คือ

๑. โรงสี

กิจการโรงสีเป็นอุตสาหกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งของประเทศตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๐๑ เป็นต้นมา ทั้งนี้เพราะข้าวเป็นสินค้าออกที่สำคัญของประเทศ โรงสีจึงเป็นที่นิยมกันมากในหมู่พ่อค้าคนไทยและชาวต่างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เจ้านาย และขุนนางชาวไทย กรมหมื่นนราธิป ๖ เป็นผู้หนึ่งซึ่งเป็นเจ้าของโรงสีทันสมัย โรงสีนี้ตั้งอยู่ที่ปากคลองซอยที่ ๗ ของคลองรังสิตพากใต้ แขวงเมืองธัญบุรี ในพื้นที่ ๔๐๐ ไร่^{๑๐}

โรงสีแห่งนี้มีชื่อว่า “โรงสีกลไฟนาบุญสมบัติ” ซึ่งกรมหมื่นนราธิป ๖ ได้ทรงเริ่มสร้างและทำสำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ แต่เปิดทำการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒^{๑๑}ทุนในกิจการโรงสีที่ได้ทรงลงไปทั้งหมดเป็นเงินทั้งสิ้น ๑๙๓,๖๖๐ บาท^{๑๒} นับได้ว่าเป็นการลงทุนจำนวนมากทีเดียวและปรากฏว่าโรงสีไฟนาบุญสมบัตินี้เป็นโรงสีที่แข็งแรงและใหญ่โตแห่งหนึ่งในสี่โรงที่มีอยู่ของประเทศในขณะนั้น^{๑๓} โดยทั่วไปเจ้าของโรงสีที่เป็นคนไทย โดยเฉพาะบรรดาเจ้านายหรือของพระคลังข้างที่ จะไม่ดำเนินการเองแต่มักให้คนจีนเข้าทำ ซึ่งผิดกับกรมหมื่นนราธิป ๖ ที่ทรงดำเนินกิจการโรงสีไฟนาบุญสมบัติเอง จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๔๖ พระองค์ได้ทรงขอจํานำโรงสีไฟนาบุญสมบัติต่อพระคลังข้างที่สาเหตุที่ทรงต้องจํานำโรงสีครั้งนี้ทรงให้เหตุผลไว้ ๒ ประการคือ

๑. โรงสีไฟนั้นเดิมได้ทำการเอง ๓ ปี ในมกราคมที่แล้วมานี้เห็นว่าเหน็ด

เหนื่อยล้ามากเกินไป แต่ถ้าใช้เวลาไปหาผลในทางอื่นเหน็ดเหนื่อยแลได้ผลมากกว่า

แลทางการเช่นนั้นจะหาคนใช้ดูการต่างตัวเองไม่ได้ อนึ่งถ้าไม่มีเรือกลไฟใหญ่เอง

แลไม่มีห้างเมืองนอกเองแล้ว ก็ไม่พ้นกินน้ำได้ศอก...^{๑๔}

๑๐. กจข., ร. ๕ ยธ. ๕.๗/๑, จดหมายเหตุเรื่องขอจํานำโรงสีกลไฟนาบุญสมบัติ, กงจะโดยกรมขุนสมมตอมรพันธุ์, เดือนมีนาคม ร.ศ. ๑๒๒, หน้า ๑๔๔.

๑๑. David B. Johnston, "Rural Society and The Rice Economy in Thailand 1880-1930," Ph.D. Dissertation, Yale University, 1975, p. 225.

๑๒. กจข., ร. ๕ ยธ. ๕.๗/๑, เรื่องเดิม, หน้า ๑๕๐.

๑๓. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑.

๑๔. กจข., ร. ๕ ยธ. ๕.๗/๑, จดหมายเหตุเรื่องการขอจํานำโรงสีไฟนาบุญสมบัติ, หน้า ๑๕๐.

๒... ในเวลานี้ เจ้าของโรงสีไฟได้รับทำทางรถไฟสายพระพุทธรบาทคาดว่าจะ
เป็นคุณประโยชน์แลผลทั้งคนโดยสาร การทำป่าไม้แลสิลา ทำปูนรวมกัน แล
แม้ว่าการรถไฟนี้เป็นบริษัท ก็ประสงค์จะได้รับหุ้นไว้มากที่สุด แต่ที่จะชวนขาย
ได้ จึงคิดจะหาเงินโดยทางจำนำสมบัติที่กล่าวนี้มาช่วยเป็นทุน...^{๑๕}

จากสาเหตุ ๒ ประการนี้อาจกล่าวได้ว่า เหตุผลประการที่สองน่าจะมีน้ำหนักมากกว่า คือ
ทรงต้องการลงทุนในกิจการรถไฟสายพระพุทธรบาท ซึ่งจะเริ่มดำเนินงานใน พ.ศ. ๒๔๔๔ กรม
รถไฟเห็นว่ากรมหมื่นนราธิปฯ ต้องลงทุน ๓๓๐,๐๐๐ บาทมิใช่ ๒๑๖,๐๐๐ บาทดังที่พระองค์ท่านเสนอ
กรมหมื่นนราธิปฯ ท่านทรงแสดงบัญชีทรัพย์สินทั้งหมดว่า ท่านทรงมี ๔๗๙,๐๐๐ บาท^{๑๖} ดังนั้น
พระองค์ท่านจึงต้องจำนำโรงสีเพื่อนำเงินมาลงทุนในกิจการรถไฟนี้ ในที่สุดไม่มีหลักฐานว่าพระคลัง
ข้างที่ยอมรับจำนำหรือไม่ ปรากฏต่อมาว่าทรงขายโรงสีให้แก่เกษตรกรชาวจีนในราคา ๑๒๘,๐๐๐ บาท
ใน พ.ศ. ๒๔๔๗^{๑๗} ซึ่งทรงขาดทุน ๖๕,๖๖๐ บาท

หลังจากกิจการโรงสี กรมหมื่นนราธิปฯ ทรงหันมาดำเนินกิจการรถไฟสายพระพุทธรบาท
ซึ่งกำลังเป็นสิ่งสำคัญในขณะนั้น แต่ก่อนที่จะได้กล่าวถึงกิจการรถไฟสายพระพุทธรบาท ยังมีกิจการ
อื่น ๆ ที่น่าจะพิจารณาถึงก็คือ การเล่นที่ดิน โรงเลื่อย และกิจการรกรางเป็นต้น

๒. ที่นา

เมื่อข้าวเป็นสินค้าออกที่สำคัญ และเนื่องจากเหตุอื่น ๆ ทำให้ที่ดินกลายเป็นสิ่งที่มีค่าและ
มีราคา จึงเกิดการซื้อขายที่ดินกันอย่างกว้างขวาง ดังเช่นที่ทุ่งรังสิต^{๑๘} กรมหมื่นนราธิปฯ ทรงเป็น
อีกคนหนึ่งทรงสนพระทัยในกิจการด้านนี้ จากหลักฐานที่ปรากฏพบว่า นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๘
เป็นต้นมากรมหมื่นนราธิปฯ ทรงออกไปตั้งทำนาที่คลองรังสิตอย่างมั่นคง^{๑๙} ทรงมีดำหนักใหญ่โต
อย่างไรก็ตามปรากฏว่า ในพ.ศ. ๒๔๔๒ พระองค์ท่านทรงเป็นเจ้าของที่นาบริเวณทุ่งรังสิตถึง ๑๑,๒๔๕
ไร่^{๒๐} ในบริเวณต่าง ๆ กันคือ

๑๕. เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๑๖. กษ., ร. ๕ ยธ. ๕.๗/๑, หนังสือเจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิตทรงบำเพ็ญกุศลในหลวง, วันที่ ๑๕ กันยายน
ร.ศ. ๑๒๐.

๑๗. Johnston. *op. cit.*, p. 255.

๑๘. คุรุยาละเอียดยใน สุนทรี อาสยะไวย์, บทบาทของรัฐบาลและเอกชนในการพัฒนา : พิจารณาเฉพาะกรณีประวัติ
โครงการรังสิต, พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๗๕ (สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑.)

๑๙. กษ., ร. ๕ ร. ๑.๒/๘, กรมหมื่นนราธิปฯ ทูล กรมหมื่นสมมตอมรินทร์, ๑๘ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘.

๒๐. กษ., กษ.ใหม่ แผนกบริษัทชุกคลอง ส่วนเบ็ดเตล็ด แฟ้ม ๑, เรื่อง ๒, หนังสือพระปฏิบัติราชประสงค์
ถึงพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์, ๑๘ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘.

คลองรังสิตฝั่งใต้	ระหว่างคลอง ๕-๖	๑,๐๐๐ ไร่
คลองรังสิตฝั่งใต้	ระหว่างคลอง ๖-๗	๒,๗๔๒ ไร่
„	„ ๗-๘	๒,๕๙๑ ไร่
„	„ ๘-๙	๒,๕๒๒ ไร่
คลองรังสิตฝั่งเหนือ	„ ๗-๘	๔๐๐ ไร่
คลองซอยที่ ๘ ฝั่งปากตะวันตก		๑,๐๐๐ ไร่
„ ฝั่งปากตะวันออก		๑,๐๐๐ ไร่

ที่นาเหล่านี้พระองค์ท่านได้มาด้วยการซื้อ ดังเช่นที่นาที่เป็นที่ตั้งของโรงสี พระองค์ซื้อมาจากบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามไว้ละ ๑๐ บาทเป็นต้น^{๒๑} และถ้านับจำนวนที่นาทั้งหมดนับว่าพระองค์ท่านทรงลงทุนไม่น้อยเลย

นอกจากที่นาในคลองรังสิตแล้วพระองค์ท่านยังทรงเป็นเจ้าของที่นาในคลองมหาสวัสดิ์ (เชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาที่นนทบุรี กับแม่น้ำท่าจีนที่นครชัยศรี) แขวงเมืองนครชัยศรี เป็นจำนวน ๔๘๓ ไร่ ๒ งาน ๖๐ วา ที่นาผืนนี้ได้รับพระราชทานมาจากสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ในคราวชุดคลองสายนี้แล้วพระราชทานที่นาทั้งสองฝั่งคลองแก่บรรดาพระราชโอรสและพระธิดาของพระองค์^{๒๒} กรมหมื่นนราธิป ฯ ท่านทรงใช้ประโยชน์จากที่นาเหล่านี้ด้วยวิธีการต่าง ๆ คือ

๑. ทรงใช้ทำเอง หมายความว่าถึงพระองค์ให้คนมาทำในที่นั้นและทรงควบคุมดูแลผลประโยชน์เอง ดังเช่นที่นาโรงสีไฟนาบุญสมบัติ ทรงทำเองเพื่อเลี้ยงคนของพระองค์ในที่นา ๖๐ ไร่และอีก ๓๐๐ ไร่ทรงให้ชาวนาเช่าทำ

๒. ทรงให้เช่า โดยให้ชาวนาเช่าทำและคงมีส่วนหนึ่งเพื่อการซื้อขายด้วย

ในเรื่องของผู้เช่าชาวนานั้น ผู้เช่าเป็นชาวนาที่ไม่มีที่ดินของตนเอง ซึ่งแบ่งออกได้หลายระดับ ดังที่กรมหมื่นนราธิป ฯ ได้ทรงแบ่งผู้เช่านาในที่ดินของพระองค์ออกเป็น ๕ ประเภทคือ

๑. พวกที่มีทุน แต่ไม่มีที่นาทำต้องเช่าที่นาเขาลงทุน เสียแต่เฉพาะค่าเช่า

๒. พวกที่มีทุนบ้าง แต่ไม่เพียงพอและไม่มีที่นา ต้องมาเช่านาทำและยืมทุนของเจ้าของที่ดิน ซึ่งผลเป็นของผู้เช่า ผู้เช่าเสียแต่ค่าเช่าและดอกเบี้ย

๒๑. กจช., ร. ๕ ยธ. ๕.๗/๑, จดหมายเหตุเรื่องขอจำนำโรงสีกลไฟ..., หน้า ๑๔๔.

๒๒. กจช., ร. ๕ กษ. ๓.๓/๓๑, ที่นาในคลองมหาสวัสดิ์.

๓. พวกไม่มีทุนและไม่มีที่นาและยังเป็นทาสด้วย กรมหมื่นนราธิปฯ ทรงช่วยไถ่ตัวออกมาพร้อมให้ทุนยืมและทำหนังสือสัญญาว่าได้ผลเท่าไรแบ่งกันระหว่างผู้ทำกับกรมหมื่นนราธิปฯ คนละครึ่ง จนกว่าจะใช้หนี้เสร็จ

๔. นาที่พระองค์ทรงทำเองโดยจ้างลูกจ้างให้เงินค่ากินอยู่ ค่านุ่งห่มและค่าจ้างตามสัญญา

๕. นาที่พระองค์ทรงทำเอง โดยนำพวกทาสมาใช้ตามกฎหมายและให้ค่ากินอยู่และค่า นุ่งห่ม และลดค่าตัวให้ครึ่งหนึ่งของค่าจ้างธรรมดา จนกว่าจะหมด จึงให้ค่าจ้างเท่ากับลูกจ้าง เท่ากับ เป็นการช่วยบรรดาทาสด้วย^{๒๓}

กรมหมื่นนราธิปฯ ทรงคิดว่าพวกที่ ๓ และพวกที่ ๕ นั้นเป็นคนชั่วมากกว่าคนดี คนพวกนี้ เกียจคร้าน เอาแต่เล่นการพนัน ดื่มสุรา ลักขโมยข้าวและควาย แต่ถ้าพิจารณาแล้วถึงสภาพของคน พวกนี้ถึงแม้จะขยันขันแข็ง เอาใจใส่การงานแล้ว หนทางที่จะได้ดีแก่ตัวเองมีน้อยมาก เพราะภาวะทาส มิใช่เรื่องง่ายที่จะหลุดพ้น และผู้ที่เป็นนายกingsจะไม่ปล่อยไปง่าย ๆ ฉะนั้นผู้ที่ได้รับประโยชน์ก็คือ กรมหมื่นนราธิปฯ นั่นเอง และการที่คนพวกนี้เกียจคร้านก็เป็นทางออกที่ดีสำหรับเขา เพราะถ้า ขยันไปก็ไม่ได้ดีแก่ตน โดยเฉพาะพวกที่ห้า ถ้าทาสพวกนี้จะขยันไปก็ได้ค่าจ้างหรือค่าตัวที่ลดลงใน อัตราคงที่ มิใช่ว่าทำการขยันมากแล้วจะได้ผลตอบแทนเต็มที่ ไม่เหมือนกับนาของเขาเองที่ขยันก็เป็น ผลตอบแทนให้กับผู้เป็นเจ้าของ ดังนั้นจึงไม่เห็นประโยชน์ที่บรรดาคนเหล่านี้จะขยันไปทำไม เพื่อใคร

ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีเอกชนขุดคลองกันมากมาย โดยรัฐบาลที่ดินสองฝั่งคลองตามขนาดความกว้างของคลองให้แก่ผู้ขุด ซึ่งวิธีการนี้ทำให้ผู้ขุดคลอง เป็นเจ้าของที่ดินจำนวนมากได้ กรมหมื่นนราธิปฯ ก็ทรงเป็นผู้ให้ความสนใจในการขุดคลองอย่างมาก เพราะประสบการณ์จากที่พระองค์ท่านทรงเป็นเจ้าของที่นาจำนวนมาก

ใน พ.ศ. ๒๔๔๒ กรมหมื่นนราธิปฯ ได้ขอพระบรมราชานุญาตขุดคลองใหญ่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งตะวันตก ตำบลคลองตะเอน แขวงเมืองนนทบุรี ไปออกแม่น้ำท่าจีน ตำบลบางหวายน้อย เมืองนครชัยศรี รวมทะลุคลองซอยที่จะเข้าไปในที่ป่าด้วย โดยคลองที่จะขุดมีขนาดต่างกันคือ

๑. ขุดคลองกว้าง ๘ วา (๑๖ เมตร) ยาวประมาณ ๓๘.๖ กิโลเมตร ได้ที่นาป่าประมาณ ๒๖.๖ กิโลเมตร (๖๖๕ เส้น) เป็นเนื้อนาประมาณ ๓๙,๙๐๐ ไร่ ขายในราคาไร่ละ ๖ บาท เป็นเงิน

๒๓. กจข. ร. ๕ กษ. ๓.๒/๒๘, หนังสือกรมหมื่นนราธิปฯ ถึง เจ้าพระยาอภัยราชา, วันที่ ๓๐ เมษายน ร.ศ. ๑๑๗, หน้า ๑-๒.

๒,๙๙๒ ชั่ง ๕๐ บาท (๒๓๙,๕๐๐ บาท) โดยค่าชุดคลองเส้นละ ๓๓ ชั่ง ๒๐ บาท เป็นเงิน ๓๗๑๖ ชั่ง ๒๐ บาท (๒๕๐,๙๒๐ บาท) จะขาดทุน ๑๑,๕๒๐ บาท

๒๖. ขนาดคลองกว้าง ๘ เมตร (๘ วา) ยาวรวม ๒๖๑.๖ กิโลเมตร (๖,๕๔๓ เส้น) เสียที่ผ่านนาว่าง และนาคลองใหญ่ประมาณ ๕๕.๖ กิโลเมตร (๑,๓๙๐ เส้น) ได้ที่นาป่า ๒๑๘ กิโลเมตร (๕,๔๕๐ เส้น) เป็นเนื้อที่นา ๓๒๗,๐๐๐ ไร่ ขายราคาไร่ละ ๓.๕๐ บาท เป็นเงิน ๑,๑๕๕,๕๐๐ บาท และค่าชุดคลองประมาณเส้นละ ๑๐๐ บาท เป็นเงิน ๖๕๕,๐๐๐ บาท หักจากค่าชุดคลอง ๘ วา แล้วคงเป็นกำไร ๔๗๘,๒๕๐ บาท และเมื่อหักรวมกับค่าทำประตูน้ำและอื่น ๆ อีก ๙๖,๐๐๐ บาท จะมีกำไร ๓๘๓,๐๐๐ บาท

การชุดคลองนี้จะได้เริ่มภายในเวลา ๑๒ เดือนนี้ และกำหนดจะแล้วเสร็จในเวลา ๘ ปี ซึ่งจะได้เนื้อที่ที่ยังกว้างว่างเปล่าทั้งหมด ๓๖๖,๙๐๐ ไร่ โดยกรมหมื่นนราธิป ขอซื้อไว้ทั้งหมด โดยให้ราคาในคลอง ๘ วา ราคาไร่ละ ๖ บาท ส่วนคลองกว้าง ๕ วา ราคาไร่ละ ๓.๕๐ บาท

จุดประสงค์ของการชุดคลองสายนี้ กรมพระนราธิปฯ ทรงหวังไว้ว่า จะได้อะไร ๑๖๖,๙๐๐ ไร่ จะทรงจัดให้ชาวนาเช่าทำ เพราะท่านได้มีหนังสือกราบบังคมทูลในหลวงว่า

เมื่อข้าพระพุทธเจ้าใคร่ครวญและทดลองการค้าขายมาหลายประการแล้วเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าบัดนี้กิจใด ๆ ในกรุงสยาม สำหรับผู้ดีไทยที่ควรจะทำเพื่อหาเลี้ยงชีพฤๅเพื่อใช้ทุนให้สืบผลอันมั่นคงในบัดจจุบันนี้ ยากจะมีดีเสมอการค้าที่ดิน และที่ดินอย่างใด ในสมัยนี้ยากจะมีผลเสมอเหมือนมีที่นาดีให้ชาวนาเช่าทำด้วยราคาเช่าขึ้นอยู่เสมอ มากกว่าค่าแรงฤๅเสบียงอาหารที่ราคาขึ้น... แต่การมีที่นาให้ชาวนาเช่ากับมีที่ดินบางอย่างให้เช่า เช่น ดึกเช่า ๆ ธรรมดาเจ้าช่องไม่ใคร่จะต้องเป็นธุระนักเป็นผลแต่ดอกเบี้ยน้อย ส่วนที่นาอันผลดอกเบี้ยมากแต่ต้องเอาธุระบำรุง... แท้จริงการทำนาเองก็มีผลไม่น้อยแต่ไม่มากเหมือนแลเห็นหยาบ ๆ ถ้าเป็นผู้มีทุนมีที่นาให้เช่าดีกว่าทำ อนึ่ง การที่คิดวาชุดคลองให้ชาวนาได้ซื้อที่นาถูก ๆ ตั้งทำนานเป็นสักแต่ว่าค่าพูดฤๅความคิด... ข้าพเจ้าจะรับซื้อ

๒๔. กษ., กษ. ใหม่ แผนกรมคลอง แผ่นที่ ๒ เรื่องที่ ๘ ตอนที่ ๑, หนังสือกรมหมื่นนราธิปฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วันที่ ๑๙ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๙. และ กษ., ร. ๕, กษ. ๑๒/๒๕, "เรื่องกรมหมื่นนราธิปฯ ขอชุดคลองนาตั้งแต่ตำบลบางกะไ้ แขวงเมืองนนทบุรี ไปออกแม่น้ำเมืองสุพรรณ, วันที่ ๑๙ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๙.

ที่นาบ้าน^๕ตามราคาอัตรากลางแล้ว จะจัดบำรุงที่นา^๕นั้นให้ชาวนาเช่าทำเก็บ
ค่าเช่าเป็นดอกเบี้ย....^{๒๕}

๒. ทรงหวังที่จะซื้อที่นาด้วยราคา “อัตรากลาง” หมายความว่า ราคาที่รัฐบาลตั้งเอาไว้
ครั้งแรก ซึ่งมีราคาไม่สูงนัก ^{๕๕} ทงนเพราะท่านได้ซื้อที่นาในทุ่งรังสิต (เป็นจำนวนมาก) แต่ก็ทรงซื้อ
ต่อจากผู้อื่นอีกทีหนึ่งซึ่งมีราคาขายครั้งแรกหลายเท่า^{๕๕}นั้น^{๕๕} ดังที่ว่า

...เป็นอันข้าพระพุทธเจ้าหาที่นาจะซื้อโดยราคาสมควรอีกไม่ได้เลย หากจะซื้อ
ได้ในทุ่งหลวง ก็ต้องรับซื้อต่อจากผู้รับซื้อจากบริษัทชุดคลองแล้วในนามบาราคา
ขึ้นเท่าตัวบ้างกว่าบ้าง แต่กระนั้น^{๕๕}จะให้เป็นที่แผ่นดินเดียวกันมาก ๆ ก็ยาก ราคา
โคงและแบ่งกันขึ้นไปทุกที ๆ แม้นมีที่ไม่ต่อเนื่องกันปกครอง บำรุงแลเก็บค่าเช่า
ก็ยาก... การที่คิดนี้ไม่ได้หมายจะหาประโยชน์แย่งทุกอย่างบริษัทชุดคลอง โดย
ชุดคลองขายเอากำไร ประสงค์ประโยชน์แต่จะเป็นผู้ได้ซื้อที่นาตามราคาอัตรากลาง
อย่างผู้ที่ได้ซื้อ^{๕๕}นา แลบทุ่งหลวงแต่ก่อนเท่านั้น...^{๒๖}

๓. เพราะว่าการชุดคลองครั้ง^{๕๕}นี้ต้องลงทุนสูง กรมหมื่นนราธิปฯ จึงต้องแบ่งหุ้นส่วน

ดังที่ว่า

...แต่ก็เป็นภาระใหญ่มากเกินตัวแลเกินปรารถนาข้าพระพุทธเจ้า^{๕๕}นั้น^{๕๕} ข้าพระ-
พุทธเจ้าไม่ได้คิดจะหวังประโยชน์ไว้แต่ผู้เดียว คิดด้วยเกล้าฯ^{๕๕}ว่าจะตั้งเป็นบริษัท
อย่างมั่นคงตามแบบแผน ตั้งทุน ๑๕,๐๐๐ ชั่ง แบ่งเป็น ๑,๒๐๐ หุ้น ๆ ละ
๑,๐๐๐ บาท ไม่ต้องเก็บเงินคราวเดียวหมดเรียกประจำแต่หุ้นละ ๑๐ บาท ผাগ
แบ่งไว้ก่อน...ข้าพระพุทธเจ้าจะรับเป็นผู้จัดการเองจนมีคณัตติตลอด (เว้นแต่
ชีวิตตันตราในระหว่าง) เมื่อเช่น^{๕๕}นี้ ข้าพระพุทธเจ้าคิดจะรับหุ้นส่วนตัวไว้
๕๐๐ หุ้น พอที่คาดจะหาทุนได้ และจะมีให้เป็นเสียงใหญ่เด็ดขาดในการประชุม
จัดการทั้งปวงอีก ๕๐๐ หุ้นนั้นจะได้ประกาศจำหน่ายสุดแต่จะมีปรารถนา เหมือน
เข้าหุ้นกัน^{๕๕}ซื้อนาผากข้าพระพุทธเจ้าจัดการให้ อย่างเคยได้รับจัดถวายเจ้านาย
ขุนนางบางพระองค์บางท่านอยู่ทุกวันนี้...^{๒๗}

๒๕. กจข., กษ. ใหม่ แผนกรมคลอง พัมที่ ๒ เรื่องที่ ๘ ตอนที่ ๑. และ กจข., ร. ๕ กษ. ๙.๒/๒๕,
เรื่องเดิม.

๒๖. เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

๒๗. กจข., กษ. ใหม่ แผนกรมคลอง พัมที่ ๒ เรื่อง ๘ ตอนที่ ๑, เรื่องเดิม. และ กจข., ร. ๕ กษ. ๙.๒/๒๕,
เรื่องเดิม.

สรุปได้ว่า จุดประสงค์ของการขุดคลองทุ่งตะวันตกของกรมพระนราธิปฯ นี้ ก็เพื่อประโยชน์ส่วนพระองค์ ซึ่งพระองค์ท่านได้แสดงพระประสงค์ในหนังสือที่กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นับได้ว่าท่านเป็นผู้ที่มีความจริงใจสุจริตต่อสิ่งที่ท่านได้ทรงกระทำซึ่ง ในหนังสือที่กราบบังคมทูลนี้ท่านไม่ได้กล่าวถึงผลประโยชน์ต่อสังคมที่จะเกิดขึ้นด้วยการขุดคลองของพระองค์ ซึ่งเป็นการให้เหตุผลโดยสุจริตต่างจากการโฆษณาชวนเชื่อของผู้ขุดคลองรายอื่น ๆ ที่อ้างเหตุผลเพื่อผลประโยชน์ของแผ่นดินและคนส่วนรวม แต่แท้ที่จริงกลับเพื่อประโยชน์ของผู้ขุดคลองเองทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้จากกรณีของวังสิต ซึ่งอ้างถึงเพื่อช่วยในการชลประทาน แต่แท้ที่จริงแล้วอาจกล่าวได้ว่าเป็นการค้าที่ดินสองฝั่งคลอง^{๒๘} เป็นต้น อย่างไรก็ตามในที่สุด รัฐบาลได้ตอบปฏิเสธท่านเพราะ รัฐบาลมีโครงการที่จะขุดคลองในท้องทุ่งฝั่งตะวันตกนี้เองซึ่งรัฐบาลกล่าวว่าถ้ารัฐบาลทำเองจะเป็นการสะดวกเรียบร้อยกว่าประการอื่น^{๒๙}

๓. ป่าไม้

กรมหมื่นนราธิปฯ ทรงสนพระทัยเรื่องการป่าไม้ด้วยเช่นกัน ปรากฏว่าการป่าไม้ของพระองค์ทรงกระทำในเขตเมืองสระบุรี ๒ แห่งด้วยกัน คือ ที่บ้านลำ และดงชุมเห็ด ซึ่งเป็นป่าไม้กระยาเลย กิจกรรมป่าไม้ที่บ้านลำคงเป็นกิจการแรกของพระองค์ โดยคงเริ่มกิจการในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๓^{๓๐} ในเวลาใกล้เคียงกันนั้นก็ทรงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตดำเนินกิจการป่าไม้ที่ดงชุมเห็ด และได้มีพระบรมราชานุญาตให้กรมหมื่นนราธิปฯ รับเข้าทำป่าไม้กระยาเลยเป็นเวลา ๕ ปี^{๓๑} ปรากฏว่าอีกหนึ่งปีต่อมา คือใน พ.ศ. ๒๔๔๔ ในขณะที่เริ่มกิจการรถไฟสายพระพุทธบาท พระองค์ทรงลงทูลทำโรงเลื่อยจักรกล กิจกรรมป่าไม้และทำปูน ที่ทรงลงทูลทำกิจกรรมป่าไม้เพราะบริเวณลพบุรีจนถึงพระพุทธรบาท สระบุรี เป็นป่าที่ดีซึ่งอุดมด้วยไม้ใหญ่และมีราคาเช่นไม้สัก และไม้กระยาเลย ซึ่งคงคาดว่ากิจกรรมป่าไม้คงจะทำกำไรได้มาก^{๓๒}

๒๘. กจช., กษ. ใหม่แผนกรมคลอง แผ่นที่ ๒ เรื่องที่ ๘ ตอนที่ ๑, พระยาเทเวศร์ฯ ทูลพระเจ้าอนังยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์, ๒๙ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๘.

๒๙. กจช., กษ. ใหม่ แผนหนังสือเก่า แผ่น ๘๕ เรื่อง ๓๘๐๒, พระยาภาสกรวงศ์ ทูล กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์, ๒๕ เมษายน ร.ศ. ๑๑๐.

๓๐. กจช., ร.๕ ว. ๑.๒/๘, กรมหมื่นนราธิปฯ ทูล กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์, ๑๘ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘.

๓๑. กจช., ร.๕ ม. ๑๒.๒/๘๕, พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ, ๑๕ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘.

๓๒. กจช., ร.๕ ยธ. ๕.๗/๑, กรมหมื่นนราธิปฯ ทูลกรมขุนสมมตฯ, ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๐, หน้า ๓.

กิจการป่าไม้ของพระองค์คงดำเนินไปด้วยดี แต่การขนส่งไม้คงมีปัญหามาอยู่ ดังนั้นเพื่อ
ความสะดวกกรมหมื่นนราธิปฯ ทรงขอพระบรมราชานุญาตจ้างรางเหล็ก และใช้รถรางขนไม้ดังกล่าว
ได้มีพระราชกระแสว่า "อนุญาต เพราะอนุญาตแล้วมักจะไม้ทำเป็นพระรังษัตถ์ตั้งบอกได้" พระกระแส
ก็ไม่เพียงเอกสารที่ปรากฏว่ามีรถรางขนส่งดังกล่าวหรือไม่ จึงให้ไปและให้ติดล้อในไม้ที่ปลูกแล้ว
จนพอพอพออย่างไรก็ตามปัญหาของกรมหมื่นนราธิปฯ ได้บังเกิดขึ้น โดยมีรายงานว่า พระองค์ได้ทรง
จัดคนให้ไปตัดฟืนเข้าไปในที่นาของราษฎรและตัดกอไผ่ข้างทางหลวงที่... นอกจากนี้ยังมีรายงานว่า
"ไม่มีราษฎรพากันเอาเรือไปตัดฟืนมีกันของบริษัทไปตั้งกะปากช่องเก็บอัฐแก่เรือที่ไปตัดฟืนแล้วออก
คำสั่งให้ถ้าผู้ใดไม่รับตัวบริษัทปรับเป็นเงิน ๕ บาท" เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์เห็นว่าการที่ทำเช่น
โกธาลหล บริษัทไม่มีอำนาจทำเช่นนั้น จึงได้แนวข้อความกราบบังคมทูลมีความตามจดหมายนี้...^{๓๕}
การกระทำของบริษัทบ้านลำของกรมหมื่นนราธิปฯ นั้นนับว่าไม่ถูกต้อง กระทรวงมหาดไทยจึงนำโทษ
กรมหมื่นนราธิปฯ ห้ามมิให้ดำเนินการป่าไม้ต่อไปเกินกว่าที่สัญญาไว้คือ ๕ ปี ดังที่ว่า

ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ความเรื่องนี้จะว่ากล่าวต่อไปก็ด้วยพระองค์

เจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันพงษ์เป็นจำเลย แต่เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า

ที่บริษัทบ้านลำนั้นได้ลงหนอรอนมากอยู่ การที่ห้ามให้บริษัทหยุดการและไม่ยอม

ให้ต่ออายุสัญญาทำการต่อไปได้อีกนับแต่เป็นการลงโทษพออยู่แล้ว...^{๓๖}

ในเรื่องดังกล่าวนี้ กรมพระนราธิปฯ ทรงมีลายพระหัตถ์ถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิ
วัฒนวิศิษฎ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ว่า

ครั้นกรมพระดำรงฯ ใ้ผ่อนญาติให้ทำป่าไม้ต่อไปเกิน ๕ ปี โดยหาว่าจนตดไม่

ดลยเป็นท่ง ห้ามมิให้เลื้อยไม้ ห้ามมิให้เดินรถไฟ... เมื่อตักถลเป็นของทาน

แล้ว จะโปรดให้ฉันทำไม่ยอม ถ้าคนอื่นเป็นได้...^{๓๗}

สรุปได้ว่า กรมหมื่นนราธิปฯ ได้ทรงพยายามลงโทษในกิจการป่าไม้ แต่ด้วยความรู้ไม่ปฏิบัติ

การที่ถูกระเบียบจึงทำให้รัฐบาลเลิกสัมปทานของพระองค์ลงได้

๓๓๓. กจข., ร. ๕ ม. ๑๖. ๒/๔๑, พระราชกระแสถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ, ๕ มิถุนายน, ร.ศ. ๑๒๑, หน้า ๑.
๓๔. กจข., ร. ๕ ยธ. ๕. ๗/๑, พระยาศรีสหเทพทูล กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์, ๒๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๐, หน้า
๑๒๐.
๓๕. กจข., ร. ๕ ม. ๑๖. ๒/๔๑, กรมหลวงดำรงฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วันที่ ๕ มิถุนายน
ร.ศ. ๑๒๗, หน้า ๕
๓๖. กจข., ร. ๕ ม. ๑๖. ๒/๔๑, กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วันที่
๕ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗, หน้า ๕.
๓๗. กจข., ร. ๗ พ. ๑/๔, กรมพระนราธิปฯ ทูล กรมพระสวัสดิวัฒนวิศิษฎ์, ๒๔ สิงหาคม ๒๔๖๕, หน้า ๒.

๔. รดราง

กิจการรดรางเป็นอีกกิจการหนึ่งที่ทรงลงทุน แต่เรื่องรวันั้นไม่ปรากฏนัก แต่กรมหมื่นนราธิปฯ คงเป็นผู้มีหุ้นมาก ในบริษัท “รดรางไท” นี้ เรื่องที่พอจะทราบได้มาจากเรื่องราวที่กรมหมื่นนราธิปฯ ทูลกรมพระสวัสดิ์วัฒนวิเศษฐ์ในภายหลังว่า

... ครนเกิดรจกมากขึ้นเต็มบ้านเต็มเมืองตั้ง ๘ พันคัน คนตั้นนิยมใช้เงินรดรางทั้งสายฝรั่งสายไทตกลงเกือบเท่าตัว ไม่มีกำไรแบ่ง แต่ก็ไม่ถึงขาดทุน... ในระหว่างนั้น จันเป็นกรรมการรดรางใหญ่ ๑ กรรมการให้กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ ขอถวายเงินสดวันละ ๖๐๐ บาท เพื่อห้ามรจกมิให้เติร์ในถนนสายที่รดรางเติร์ ได้แต่ผ่าน... ก็ไม่โปรดอนุญาต... รดรางฝรั่งไม่ต้องเสียค่าภาคหลวงเลย ส่วนรดรางไทต้องเสียปีละ ๕๐,๐๐๐ บาท มา ๑๔ ปีแล้ว ตกชักกำไรแบ่งไปถึงร้อยละ ๘ ต่อแชร์ จันรดรางไม่ได้แบ่งกำไรร้อร่ขาดทุนมิขาดแต่...^{๓๘}

จะเห็นได้ว่ากิจการรดรางนั้นไม่ได้กำไร พระองค์จึงทรงผิดหวังจากการลงทุนในกิจการรดรางอีกอย่างหนึ่ง

๕. รถไฟ

ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รถไฟเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญอย่างหนึ่งและจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับเส้นทางที่ไม่มีแม่น้ำลำคลองผ่าน กล่าวกันว่า เมื่อเส้นทางรถไฟไปถึงที่ใด ก็จะนำความเจริญไปให้ที่นั้น เส้นทางรถไฟในช่วงเวลาดังกล่าวมีทั้งที่ทำการก่อสร้างโดยรัฐบาล และเอกชน มีเอกชนมากมายที่ลงทุนในกิจการรถไฟนี้ กรมหมื่นนราธิปฯ ก็ทรงเป็นอีกผู้หนึ่งที่ลงทุนในกิจการประเภทนี้ เส้นทางรถไฟสายสำคัญที่ทรงมีบทบาทมากคือ เส้นทางรถไฟสายพระพุทธบาท นอกจากนี้เส้นทางรถไฟอีกสายหนึ่งที่ทรงรับมาจะทำการก่อสร้างแต่ไม่ประสบผลคือ เส้นทางรถไฟสายเพชรบุรี ทรงโอนสัมปทานในการสร้างทางรถไฟให้กับชาวอังกฤษ ใน พ.ศ. ๒๔๔๐

กิจการรถไฟสายพระพุทธบาท

กรมหมื่นนราธิปฯ ทรงเป็นผู้ริเริ่มตั้งบริษัทรถไฟสายพระพุทธบาทขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๔ โดยมีสัมปทาน ๔๐ ปี บริษัทนี้มีจุดประสงค์หลายประการนอกจากสร้างทางรถไฟ ดังเช่น ทำป่าไม้ ทำปูน เป็นต้น จุดประสงค์ใหญ่ของบริษัทนี้ซึ่งมีกรมหมื่นนราธิปฯ ทรงเป็นหุ้นส่วนใหญ่ถึงร้อยละ ๙๐ ก็คือ การสร้างเส้นทางรถไฟ และกิจการรถไฟสายพระพุทธบาท

เส้นทางรถไฟสายพระพุทธรบาทเริ่มจากทางรถไฟหลวงสายลพบุรี กิโลเมตรที่ ๒๕ ที่บ้านหนองตอน ไปยังลานพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี เป็นระยะทาง ๒๒๕ เส้น (๙ กิโลเมตร) จุดประสงค์ของการรถไฟสายพระพุทธรบาทก็คือ

๑. รับส่งคนโดยสารในเทศกาลนมัสการพระพุทธรบาทและเวลามีไข้เทศกาล โดยเรียกค่าโดยสาร คนละ ๓๒ อัฐ

๒. ขนหินจากภูเขาผาเป็นปูน

๓. ขนหินที่ย่อยแล้ว และหินก้อนสำหรับทำถนนในกรุงเทพ ฯ และส่งกรรมรถไฟหลวงทำทางรถไฟ

๔. ตัดไม้ไฟ ไม้รวก ตามทาง

๕. ตัดฟันตามทาง

๖. ตัดเสาและไม้ซุงตามทาง

๗. ขนสินค้าเบ็ดเตล็ด เช่น กล้วย ยาสูบ พักแห้ง เป็นต้น^{๓๙}

จากการคาดคะเนของกรมหมื่นนราธิปฯ แล้ว ความประสงค์ต่างๆ ดังกล่าวจะทำให้มีกำไรปีละ ๖๘,๐๐๐ บาท และหักค่าใช้จ่ายต่างๆ จะเป็นกำไรร้อยละ ๒๓ ๑/๒ ต่อปี^{๔๐} การลงทุนในกิจการรถไฟครั้งนี้กรมหมื่นนราธิปฯ ทรงคาดว่าจะลงทุนเพียง ๒๐๐,๐๐๐ บาทก็เพียงพอ แต่ทางรัฐบาลเห็นว่าจะต้องใช้ทุน ๓๓๐,๐๐๐ บาท และในที่สุดบริษัทจดทะเบียนเป็นทุน ๓๕๐,๐๐๐ บาท แบ่งเป็น ๓,๕๐๐ หุ้น จึงเห็นได้ว่ากิจการรถไฟพระพุทธรบาทต้องใช้ทุนมากเหลือเกิน ปรากฏต่อมาว่าบริษัทต้องใช้ทุนถึง ๔๖๑,๖๘๒ บาท^{๔๑} และร้อยละ ๙๐ ของหุ้นส่วนทั้งหมดเป็นของพระองค์^{๔๒}

เมื่อกิจการรถไฟดำเนินไปก็หาสร้างกำไรให้กรมหมื่นนราธิปฯ มากมายดังที่ทรงหวังไม่ เพราะการก่อสร้างต่อมาบริษัทต้องเปลี่ยนรางรถไฟใหม่ใน ๒ ปี ทำให้บริษัทต้องใช้ทุนมากขึ้น ดังพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ว่า

... ด้วยเรื่องรถไฟกรมราชซึ่งฉันได้พยายามหลีกเลี่ยงมาแต่ต้นอย่างไร
เธอก็ทราบอยู่แล้ว ... ลงปลายก็รถไฟสายนี้กลับเป็นรถไฟอย่างแพงที่สุดแทน
ที่เป็นลูกที่สุด ... แต่มีความสงสารกรมราช แลเสียดยกัมปนีไทยเป็นอันมาก ... ^{๔๓}

๓๙. กจช., ร. ๕ ยธ. ๕. ๗/๑, หนังสือกรมหมื่นนราธิปฯ ทูล กรมขุนสมมตอมรพันธ์, ๒๖ กันยายน ร.ศ. ๑๒๐, หน้า ๑๑๕.

๔๐. กจช., ร. ๕ ยธ. ๕. ๗/๑, หนังสือกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว วันที่ ๑๐ เมษายน ร.ศ. ๑๒๐, หน้า ๑๓.

๔๑. กจช., ร. ๖ ก. ๑/๑๓, หนังสือกรมหมื่นนราธิปฯ ถึงพระยาศุภกรณบรรณสาร, ๑๖ สิงหาคม ๒๔๕๘.

๔๒. กจช., ร. ๗ พ. ๑/๘, กรมหมื่นนราธิปฯ ทูล กรมพระสวัสดิ์วัฒนวิเศษ, ๒๔ สิงหาคม ๒๔๖๔ หน้า ๔.

๔๓. กจช., ร. ๕ ยธ. ๕. ๗/๑, พระราชกระแสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ไม่ลงวันที่, หน้า ๑๗๕.

จากรายงานของบริษัทใน พ.ศ. ๒๔๕๑ บริษัทมีกำไร ๒,๙๙๓ บาท ๙๖ สตางค์^{๔๔} แต่การลงทุนของบริษัทได้ออกหุ้นกู้ (Debentures) ไปมากมาย หุ้นกู้เป็นใบกู้เงินซึ่งจะต้องเสียดอกเบี้ยให้แก่เจ้าของเงินในเวลาที่กำหนด หุ้นกู้ของรถไฟสายพระพุทธบาทนั้นกำหนดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ ๗ ๑/๒ ต่อปี และกำหนดไถ่คืน ๓ ปี กรมหมื่นนราธิปฯ ทรงกู้จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ในนามของพระคลังข้างที่เป็นเงิน ๗๐,๐๐๐ บาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงบ้ายเปี่ยงในการกู้หนี้ครั้งนี้อยู่หลายคราว แต่ในที่สุดทรงมีพระราชหัตถเลขาว่า “ทนไม่ไหวตกลงเป็นให้”^{๔๕} และกรมหมื่นนราธิปฯ ทรงกู้จากพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุน นครราชสีมาเป็นเงิน ๑๐,๐๐๐ บาท^{๔๖} นอกจากนี้ยังเป็นหุ้นกู้จากสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ๒๘,๐๐๐ บาท^{๔๗} เป็นต้น การที่ทรงกู้เงินมากมายมาใช้ในการนี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เงินกำไรของบริษัทที่แสดงมานั้นยังไม่เพียงพอที่จะจ่ายดอกเบี้ยของใบติดเบเนเชอเสียด้วยซ้ำ

ในความคิดของทางราชการเองเห็นว่าทางรถไฟสายนี้คงไม่มีกำไร ดังที่นายโคลกผู้แทนเจ้ากรมรถไฟกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครานุวัตวงศ์ ในเวลาที่จะเริ่มกิจการนี้ว่า

... ถ้าแต่ลำพังรถไฟสายนี้ใช้สำหรับคนโดยสารเท่านั้นก็จะเป็นการแน่ที่
จะไม่ได้กำไรเพราะว่านาเทศกาลที่คนจะไปมากนั้นเป็นแต่สองสามวันเท่านั้น
แลนอกจากนั้นคนโดยสารก็จะเป็นแต่เล็กน้อยโดยจำกัดเท่านั้น ฝ่ายการส่งของ
นั้นข้าพระพุทธเจ้ายังไม่เห็นแน่ว่าจำนวนของจะคุ้มกับค่าใส่หุ้ยทางขั้วตลอดปี
หรือไม่ ฝ่ายผลกำไรที่กรมรถไฟจะได้จากค่าส่งของที่ส่งมากับทางรถไฟหลวง
จะเป็นแต่เล็กน้อย แลบางทีค่าป่วยการสำหรับการเดินรถไฟนี้เสียมากกว่า
กำไรที่จะได้อีก เพราะข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบจากพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่น
นราธิปประพันธ์พงษ์ว่า เป็นการมุ่งหมายว่าจะส่งสิ่งของต่างๆ โดยทางรถไฟหลวง
มาเพียงทำเรือเท่านั้น แลค่าส่งของโดยระยะใกล้ๆ เช่นนี้ก็ไม่มีกำไรต่อการ
เดินรถไฟ...^{๔๘}

๔๔. กจข., ร. ๖ ก. ๔/๒, หนังสือเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ ทูล กรมขุนสมทอมรพันธ์, วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๘

๔๕. กจข., ร. ๕ ยธ. ๕. ๗/๑, พระราชกระแสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

๔๖. กจข., ร. ๗ พ. ๑/๘, หนังสือกรมพระสวัสดิ์ฯ กราบบังคมทูลในหลวงรัชกาลที่ ๗, วันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

๔๗. เรื่องเดียวกัน

๔๘. กจข., ร. ๕ ยธ. ๕. ๗/๑ หนังสือมิกเตอร์โกลด ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนนครานุวัตวงศ์, วันที่ ๓๐ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๙, หน้า ๔๘-๕๐.

และจะเห็นได้ว่ากรมหมื่นนราธิปฯ ก็ทรงรู้พระกำลังของพระองค์ท่านดีว่ากิจการนี้เป็น
กิจการใหญ่ และต้องลงทุนมาก จนเมื่อทุนไม่พอก็ทรงกู้ยืมด้วยวิธีต่าง ๆ ดังเช่นออกไปหุ้นกู้ ขาย
หุ้น เป็นต้น ดังที่ได้ทรงกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ไว้ว่า

... มีแต่ผลประโยชน์ทางนาบุญแลตึกแถวที่กะไว้ส่งดอกเบี้ย ก็ถูกถอนไป
ทดลองพระพุทธรูปเสียสิ้น ขณะนี้ข้าพระพุทธเจ้าก็พอมหุดกำลังลง... จริงอยู่
เป็นความผิด ข้าพระพุทธเจ้าทำการโตะเกินกำลัง แต่ก็ได้ผิดไปแล้วจะรู้ทำกระไร
ได้... ๔๔

จึงอาจสรุปได้ว่า กรมหมื่นนราธิปฯ ต้องลงทุนไปมากมายกับกิจการรถไฟสายนี้ แต่
ประโยชน์หรือกำไรที่ได้รับนั้นไม่ปรากฏชัด ซึ่งคงเพราะกิจการรถไฟนี้เองที่นำความหายนะอัน
ใหญ่หลวงมาสู่พระองค์ท่านจนต้องประสบกับความล้มละลายในเวลาต่อมา ส่วนบริษัทรถไฟสายนี้
ได้โอนเป็นของรัฐเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

ผลจากการลงทุน

ตั้งแต่กรมหมื่นนราธิปฯ ทรงออกจากราชการ และทรงหันมาลงทุนในทางค้าขายมากมาย
หลายประเภทนั้น ไม่อาจกล่าวได้ว่าพระองค์ท่านได้ประสบผลสำเร็จเลย ดังนั้นผลที่ตามมาก็คือ
หนี้สิน และการล้มละลาย กิจการที่ทำความเสียหายให้แก่พระองค์มากคงเป็นกิจการรถไฟสายพระ-
พุทธบาทนี้เอง

หนี้สินของพระองค์ปรากฏเป็นความขึ้นมา ใน พ.ศ. ๒๔๕๔ เมื่อพระยาสุภกรณบรรณสาร
อธิบดีกรมพระคลังข้างที่ ได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ถึงเงินของ
พระคลังข้างที่ (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕) ส่วนที่เป็นหุ้นกู้ของรถไฟสายพระพุทธรูป ๗๐๐ หุ้น
เป็นเงิน ๗๐,๐๐๐ บาทและของสมเด็จพระเจ้าอนังยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสีมา อีก ๑๐๐ หุ้น
เป็นเงิน ๑๐,๐๐๐ บาท ซึ่งตามสัญญาจะต้องส่งดอกเบี้ยเป็นอัตราร้อยละ ๗ ๑/๒ ต่อปี กำหนดส่ง
ดอกเบี้ยครึ่งปีต่อครึ่ง กำหนดได้คืนใน ๓ ปี ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๒๔๕๘ ที่ผ่านมา จนถึงบัดนี้ดอกเบี้ย
ก็ยังมิได้จ่ายเลย^{๕๐} รายต่อมาเป็นความกันโดยที่บริษัทแบงก์สยามกัมมาจลเป็นโจทก์ฟ้องเรียกเงิน

๔๔. กษ., ร. ๕ ยธ. ๕. ๗/๑, กรมหมื่นนราธิปฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕.
วันที่ ๒๓ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒, หน้า ๑๕๓-๑๕๔.

๕๐. กษ., ร. ๖ ก. ๔/๗, หนังสือพระยาสุภกรณบรรณสาร กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๖, วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๓๑.

จากกรมหมื่นนราธิปซึ่งเป็นจำเลย เป็นเงิน ๔๙,๙๙๕ บาท ๒๕ สตางค์ กับดอกเบี้ยร้อยละ ๑๒ ต่อปี ปรากฏว่าธนาคารเป็นผู้ชนะความ^{๕๑} และกรมหมื่นนราธิปทรงใช้เงินธนาคารเป็นหุ้นในบริษัท รรรางไทย โดยตีค่าหุ้น ๆ ละ ๕๐ บาท

หนังสือกับพระคลังข้างที่นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงให้งดฟ้อง แต่ให้นำทรัพย์สินที่มีอยู่ทั้งหมดของท่านมาตีราคาไว้กับพระคลังข้างที่ เพราะปรากฏว่าพระองค์มิได้ทรงมีหนี้สินเพียงสองรายดังกล่าวเท่านั้น พระองค์ทรงมีหนี้สินรวมทั้งสิ้น ๑๙๖,๓๐๐ บาท^{๕๒} ด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ที่มีต่อกรมหมื่นนราธิป จึงทรงให้ตั้งคณะกรรมการจัดการป้องกันและจัดการมิให้ "... ความล้มละลายของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ปรากฏขึ้นแก่สาธารณชน..."^{๕๓} ซึ่งประกอบด้วยกรรมการ ๓ ท่าน คือ เจ้าพระยาอภัยราชามหาโยธีธรรมธร เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เจ้าพระยาธรรมานุการนิบัติเสนาบดีกระทรวงวัง และพระยาสุภกรณบรรณสาร อธิบดีกรมพระคลังข้างที่ นอกจากนี้พระคลังข้างที่ยังเป็นผู้รับใช้หนี้ให้กรมหมื่นนราธิปทั้งหมดโดยที่พระองค์ต้องตีราคาทรัพย์สินของพระองค์ที่มีอยู่เพื่อคืนให้กับพระคลังข้างที่

ปรากฏว่า กรมหมื่นนราธิปมิได้ทรงจำนำหรือขายทรัพย์สินของพระองค์ท่านท่านนั้น แม้แต่เครื่องยศของพระองค์หลายชิ้นก็ทรงจำนำไว้เป็นเงินทั้งสิ้น ๔,๒๕๗ บาท ๕๐ สตางค์^{๕๔} ซึ่งพระคลังข้างที่ต้องตามไปไถ่คืน และคืนให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติไป การที่พระคลังข้างที่จำต้องเข้ามาเป็นผู้จัดการไถ่ถอนแทนกรมหมื่นนราธิปก็เพราะ "... ถ้าแลมอบให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปไปไถ่ถอนเอาเองบางทีน่าจะลุกลามไปถึงรายอื่น ๆ ที่พระองค์ได้หนุนงไว้อะไรอีก และจะเป็นการแน่แท้แลที่สุดลงเพียงใดก็เป็นการยากที่จะเชื่อ..."^{๕๕}

ตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องหนี้สินของกรมหมื่นนราธิป นอกจากเหตุการณ์ดังกล่าวก็ไม่มีอะไร แต่เมื่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ พระคลังข้างที่ได้ชำระสะสางเรื่องหนี้สินของพระองค์ที่ทรงค้างกับพระคลังข้างที่ โดย

๕๑. กจข., ร. ๖ ย. ๘/๑๐, คำพิพากษาคดีที่ ๔๘๑ ปี ร.ศ. ๑๓๑, ศาลแพ่ง. ๔ มกราคม ร.ศ. ๑๓๑.

๕๒. กจข., ร. ๖ ก. ๑/๑๓, หนังสือพระยาสุภกรณบรรณสาร กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖, วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖.

๕๓. กจข., ร. ๖ ก. ๑/๑๓, เจ้าพระยาอภัยราชา เจ้าพระยาธรรมานุการนิบัติและพระยาสุภกรณบรรณสารกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖, วันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๘.

๕๔. กจข., ร. ๗ พ. ๑/๘, กรมพระสวัสดิ์คำ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๗, วันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๐.

๕๕. กจข., ร. ๖ ก. ๑/๑๓, หนังสือเจ้าพระยาธรรมานุการนิบัติ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๖, วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๘.

พระคลังข้างที่รับเอาทรัพย์สินสมบัติที่กรมพระนารายณ์ทรงมีอยู่ทั้งหมด ถือเป็นการใช้หนี้โดยมิได้คิดดอกเบี้ย เมื่อมาถึงช่วงนี้อาจกล่าวได้ว่าทรัพย์สินมหาศาลที่กรมพระนารายณ์ ได้ทรงสะสมและสร้างไว้ก็สูญสิ้นลง แม้วังที่ประทับก็ถูกยึด ต่อมาพระองค์ได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ ขอพระราชทานที่นาหลังบ้านหม่อมเจ้าสกลวรรณกร (โอรสองค์โต) เป็นจำนวน ๒๕ ไร่ เพื่อดำรงพระชนม์ชีพ อย่างไรก็ตามในบั้นปลายของพระชนม์ชีพ ทรงเสด็จไปประทับที่ตำบลชะอำ จังหวัดเพชรบุรี^{๕๖} และได้รับตำแหน่งผู้ใหญ่นายบ้านของตำบลนั้นด้วย

บทสรุป

จากที่ได้กล่าวมาในเรื่องการลงทุนทางเศรษฐกิจ สิ่งหนึ่งซึ่งผู้เขียนได้พยายามชี้ให้เห็นในบทความนี้ก็คือ การลงทุนในกิจการมากมายหลายชนิด และกิจการต่าง ๆ เหล่านี้เป็นกิจการที่ใหญ่โตทั้งสิ้น และต้องอาศัยผู้ที่มีความสามารถ ความชำนาญในการประกอบกิจการ ดังเช่น โรงสี รถไฟ รถมอเตอร์รถราง เป็นต้น นอกจากนี้แล้วกิจการแต่ละชนิดยังต้องลงทุนสูงอีกด้วย การดำเนินงานของกรมพระนารายณ์ตลอดมาอาจแบ่งได้เป็นสองลักษณะคือ

ลักษณะที่หนึ่ง ทรงทำกิจการหนึ่ง ๆ ในระยะเวลาไม่นานนัก แล้วทรงเปลี่ยนไปลงทุนในกิจการอื่น ๆ ที่ทรงสนใจพระทัยในขณะนั้น เช่น ทรงประกอบกิจการโรงสีประมาณ ๕ ปี ทรงยอมขาดทุนและขายโรงสีเพื่อนำเงินไปลงทุนในกิจการอื่น ๆ และกิจการอื่นก็เป็นแต่ในระยะสั้นเช่นกัน ดังเช่นกิจการป่าไม้ ทำให้กิจการเดิมไม่ประสบผลสำเร็จ

อีกลักษณะหนึ่ง ทรงดำเนินกิจการหลายอย่างในเวลาเดียวกัน เช่น เมื่อทรงลงทุนในที่นา ก็ทรงประกอบกิจการโรงสีและหันไปทำกิจการป่าไม้ในเวลาเดียวกัน ถึงแม้เมื่อทรงหันมาทำกิจการรถไฟสายพระพุทธบาทก็ยังทรงจัดการกิจที่นาไปด้วย

เมื่อพิจารณาแล้วกิจการต่าง ๆ เหล่านี้เป็นกิจการที่ใหญ่โตทุกชนิด และจำเป็นต้องอาศัยความชำนาญ ความสามารถในการดูแลควบคุมในงานเฉพาะอย่าง แต่พระองค์กลับไม่มีเวลาให้กับกิจการต่าง ๆ อย่างเพียงพอ ซึ่งหาใช่เพราะทรงต้องปฏิบัติราชการไม่ เพราะทรงออกจากราชการมานานแล้ว แต่เป็นเพราะมีกิจการต่าง ๆ มากเกินไปนั่นเอง

ในอีกลักษณะที่อาจวิเคราะห์พระองค์ท่านได้คือ การที่พระองค์ทรงเล็งผลเลิศมากเกินไป กล่าวคือ ข้อเสนอของพระองค์ที่จะทรงลงทุนในกิจการต่าง ๆ พระองค์จะทรงกล่าวถึง “กำไร” อยู่

๕๖. ประจักษ์ เพรหมพินธุ, “กรมพระนารายณ์ประพันธ์พงษ์” ศิลปากร ปีที่ ๑๔ เล่มที่ ๔ (เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๓) หน้า ๖๑.

เสมอ และพระองค์ทรงเชื่อว่าจะได้กำไรดังที่คาดคิด ดังเช่นกรณีที่ขอชุดคลองทุ่งผิงตะวันตก และ
ข้อเสนอในการลงทุนรถไฟสายพระพุทธรบาท เป็นต้น ทั้ง ๆ ที่วิศวกรของรัฐบาลได้ประมาณว่าจะไม่
มีกำไรก็ตาม ทั้งนี้เพราะทรงประมาณทุนไว้ต่ำและทรงเล็งผลเลิศมากเกินไป

จากข้อสรุปนี้อาจวิเคราะห์ได้ว่ากรมพระนครานุรักษ์ไม่ทรงเข้าใจในวิธีการลงทุนทางเศรษฐกิจ
คงเข้าพระทัยว่าเมื่อมีทุนมากและถ้านำไปลงทุนในกิจการมาก ๆ (ที่เป็นที่นิยมในขณะนั้น) ก็คงได้รับ
ผลตอบแทนมาก ๆ เช่นกัน พระองค์ทรงวาดภาพของกำไรที่เป็นตัวเลข แต่มิได้เข้าพระทัยถึงความยาก
ง่ายของการประกอบกิจการต่าง ๆ จริง

กรมพระนครานุรักษ์มิใช่เจ้านายพระองค์เดียวที่ประสบความล้มเหลวอย่างสิ้นเชิงในการค้า-
ขาย ทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงมีทุนทรัพย์สูง มีโอกาส หนทาง ในการติดต่อกับราชการ แต่ก็มีเจ้านาย
และขุนนางไทยอีกหลายรายที่ทรงประสบกับสภาวะดังกล่าว เช่น กรมหลวงอดิศรอุดมเดช (สุข
สวัสดิ์) กรมหมื่นพงศาติศรมหิป (ชยางกูร) กรมหมื่นสรรพศาสตร์ศุภกิจ (ทองแถม) หรืออย่าง
เช่น เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เป็นต้น แต่ตัวอย่างเช่นนี้ก็มิได้ชัดเจนดังเช่นกรมพระนครานุรักษ์เลย
เจ้านายที่บทบาทในการค้าที่สำคัญอีกตระกูลหนึ่ง คือราชตระกูล “สนิทวงศ์” อันมีพระวรวงศ์เชอ
พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ และ ม.ร.ว. สุพรรณ สนิทวงศ์ฯ ซึ่งทั้งสองมีบทบาทมากในบริษัทชุด-
คลองแลคูนาสยาม ในการขุดคลองรังสิต จากตัวอย่างดังกล่าวมาทั้งหมดได้ชี้ให้เห็นว่า มีคนไทย
หลายคนที่ได้พยายามลงทุนในทางเศรษฐกิจเหมือนกัน มิใช่เอาดีแต่ในทางรับราชการอย่างเดียว แต่
ด้วยสาเหตุต่าง ๆ จึงทำให้ไม่ประสบผลสำเร็จ.